

עוסק במצוה פטור מן המצוה ודין אונן

[א]

מצוה דרבנן ומצוה קיומית

"ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם" (ט,א)

סוכה (כה, א) שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה כו', ובגמרא מנה"מ דת"ר בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה, ובלכתך בדרך פרט לחתן כו'. ואמרו, מי לא עסקינן דקאזיל לדבר מצוה וקא אמר רחמנא ליקרי, א"כ לימא קרא בשבת ובלכת מאי בשבתך ובלכתך, בלכת דידך הוא דמחייבת הא בלכת דמצוה פטירת. ובהמשך, אקשינן והעוסק במצוה פטור מן המצוה מהכא נפקא מהתם נפקא, דתניא ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם, אותם אנשים מי היו, נושאי ארונו של יוסף היו דברי ר"י הגלילי, ר"ע אומר מישאל ואלצפן היו, שהיו עוסקין בנדב ואביהוא, ר' יצחק אומר אם נושאי ארונו של יוסף היו, כבר היו יכולין ליטרה, אם מישאל ואלצפן היו, יכולין היו ליטרה, אלא עוסקין במת מצוה היו, שחל שביעי שלהן להיות בערב פסח שנאמר ולא יכלו לעשות הפסח גו', [פי' ומיניה דהעוסק במצוה פטור מן המצוה]. ומשני צריכא, דאי אשמעינן התם משום דלא מטא זמן חיובא דפסח כו', ואי אשמעינן הכא משום דליכא כרת כו'.

מה חידוש לנו הקרא

ע"י בחידושי הריטב"א (שם) שתמה על הגמ', דהא ודאי לא אמרו העוסק במצוה פטור מן המצוה אלא בשאי אפשר לקיים שתיהן, כי בעודו בסוכה או שמניח תפילין או שמתעטף בציצית או שיש מזוזה בפתחו אין לפטרו מכל המצוות, ומה שאמרו בשומר אבידה שפטור מלתת פרוטה לעני היינו בשעה שמנערה ומטפל בה והיינו דאמרינן ופרוטה דרב יוסף לא שכיחא כדפרישית בדוכתה, וכיון דלא מיפטר אלא בעודו עוסק במצוה זו למה לי קרא פשיטא למה יניח מצוה זו מפני מצוה אחרת, וי"ל דהא קמ"ל דאפילו בעי להניח מצוה זו לעשות מצוה אחרת גדולה הימנה אין הרשות בידו סד"א איפטורי הוא דמיפטר מינה אבל אי בעי למשבק הא ולמיעבד אידך הרשות בידו, קמ"ל דכיון דפטור מן האחרת הרי היא אצלו עכשיו כדבר של רשות ואסור להניח מצותו מפני דבר שהוא של רשות.

ועוד למדנו הכתוב דאע"ג דאיכא עליה מצוה קבועה לזמן ודאי כגון קריאת שמע ושחיטת הפסח וקודם לכן באת לו מצוה אחרת שתבטלנו מן האחרת אם יתחיל בה, רשאי הוא להתחיל בזו שבאה לידו עכשיו ואם יבטל מן האחרת יבטל, ואינו חשוב פורק עצמו ממנה כשפורקה מעליו מחמת דבר מצוה, שאין חיוב המצוה עליו עד שיגיע זמנה וראשונה קודמת, כנ"ל.

עוסק במצוה דרבנן

הגרא"ו (בקובץ הערות סימן מה) מחדש שאפילו העוסק במצוה דרבנן פטור ממצוה דאורייתא. וז"ל בהא ענינא דעוסק במצוה, נראה דאפילו עוסק במצוה דרבנן פטור ממצוה דאורייתא, דדוקא בשבתך בשבת דידך הוא דמחייבת (סוכה כה, א), וכשעוסק במצוה דרבנן לא הוי שבת דידך. וראה מהא דאתה קוצר קציר של מצוה קודם העומר, מדכתיב ובקוצרכם, דוקא קציר דידך, ומבואר במנחות (עב, א) דאפילו לצורך מצוה דרבנן מותר לקצור, כגון בבית האבל. וכן לענין בן סורר ומורה, אכל דבר מצוה או דבר עבירה, אפילו דרבנן, אינו נעשה בן סורר ומורה, דכתיב בקולנו ולא בקולו של מקום (סנהדרין ע, ב), דלא מיקרי בקולנו. וה"ל לא מיקרי שבת דידך.

וכן כתב בספר שדי חמד (מערכת עין כלל מה) שאף בעוסק במצוה דרבנן נקטינן לכללא, דהעוסק במצוה לפטרו ממצוה דאורייתא, עיין שם.

הכשר מצוה

ומהאי טעמא, גם עוסק בהכשר מצוה, כגון כותבי סת"ם, פטורין מן המצות (סוכה כו, א), דאף דכתיבת התפילין אינה המצוה, אלא הנחתן, מ"מ כשעוסק בהכשר מצוה לא מיקרי שבת דידך. מיהו דוקא כשעוסק בזה לשם מצוה, כמשמ"פ רש"י שם (ד"ה תגריהן) להמציאן לצריך להן, אבל אם עוסק לצורך עצמו להרויח, שפיר מיקרי שבת דידך.

ובביאור הלכה (ס' ל"ח ד"ה הם) הקשה על דברי רש"י, מהא דקיי"ל כר"ע במלוה על המשכון, דהוי עוסק במצוה אפילו צריך להמשכון להשתמש בו. וי"ל דדוקא בהכשר מצוה צריך שיעשה לשם מצוה ולא לצורך עצמו, דאל"ה מיקרי שבת דידך, אבל בהלואה, דהיא גוף מצוה, אפילו עושה לצורך עצמו, מ"מ הוי עוסק במצוה. ושמא גם בעושה מצוה דרבנן יש לחלק כן, דדוקא בעושה לשם מצוה לא הוי שבת דידך, אבל אם עושה לצורך עצמו מיקרי שבת דידך, דמצוה דרבנן לא מיקרי שבת דמצוה דאורייתא, אלא דמ"מ פטור משום דלא הוי שבת דידך, ולפוטרו מן המצות אין צריך שיהא שבת דמצוה, אלא שלא יהא שבת דידך. מ"מ אם הוא שבת דידך וגם שבת דמצוה, כמו בעוסק בגוף המצוה דאורייתא לצורך עצמו פטור, ועדיין צ"ע.

מצוה קבלת פני רבו בזה"ז

על פי זה יש ליישב קושיא עצומה על הנו"ב. דידועה שיטת הנו"ב (תנינא או"ח סימן צ"ד) שאין חיוב לקבל פני רבו בזמן הזה הואיל ואין מצות עלייה לרגל נוהג בזה"ז, ורבים העירו על דברי הנו"ב ביהודה ממה דאיתא בסוכה (י, ב) שרב חסדא ורבה בר רב הונא אמרו לרב נחמן אנן שלוחי מצוה אנן ופטורין מן הסוכה, ופירש רש"י שלוחי מצוה אנן להקביל פני ראש גולה, דחייב אדם להקביל פני רבו ברגל, ופטורין כדתנן שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה. והרי ר' חסדא ורבה בר ר' הונא אחר החורבן היו, ואם פטרו עצמם מחמת מצוה זו משמע שהיו חייבים בה, והא קמן שחיוב זה נוהג אפילו אחר החורבן.

העוסק במצוה קיומית

ונראה דלפי הגר"א ו' שגם העוסק במצוה דרבנן פטור מן המצות, משום דאינו "לכת דידך", ה"נ י"ל שהעוסק במצוה קיומית ג"כ פטור אפילו ממצוה חיובית. ונאמר מעתה שלדעת הנו"ב אף שאין חיוב בהקבלת פני רבו, מכל מקום מצוה יש בה אפילו בזמן הזה, ובעת עסקו בה נפטר ממצוה אחרת, ואפילו ממצות סוכה שהיא חיובית. מיהו לשון רש"י שכתב דחייב להקביל פני רבו ברגל סותר לכאורה לדברי הנו"ב, וצ"ע.

עוסק בתפילה

ועי' ח' הגר"ח על הרמב"ם שכתב, דאפילו להחולקים על הרמב"ם היינו רק בחיובה אבל קיומה וענינה הוי לכו"ע מדין תורה. וע"ע בס' עמק ברכה (נשיאת כפים אות ד') דדן על דברי המג"א (קכח, כח), דכהן העומד באמצע שמ"ע והגיע זמן ברכת כהנים, עליו להפסיק באמצע ולעלות לדוכן. והשתא לפי הגר"ח דלכו"ע יש מצוה קיומית בתפילה, א"כ למה לו לעלות לדוכן, הרי העוסק במצוה פטור מן המצוה. ואף דהוי מצוה קיומית, הרי גם במצוה קיומית ישנו להכלל דעוסק במצוה פטור מן המצוה, ע"ש שמוכח את זה מהא דמוכרי תפילין פטורים מן המצות אף דאין חיוב להיות מוכר תפילין.

ולפי דברי השדי חמד והגר"א ו' יש להעיר על המג"א אפילו בלי החידוש של הגר"ח, שהרי לכו"ע יש מצות תפילה מדרבנן, א"כ למה יפסיק כדי לקיים מצות ברכת כהנים.

קבלת פני השכינה

וע"ע במכתבים בספר חידושי ר' שלמה (ס' ל"ז) דדן בהשאלה האם העוסק במצוה קיומית פטור מן המצוה, ומסיק דאינו נפטר. ע"ש שמביא ראיה מאברהם אבינו שהפסיק מלקבל פני השכינה בשביל מצות הכנסת אורחים.

אך צ"ע בזה, דלכאורה דבר פשוט הוא להיות וכל המקור של עוסק במצוה פטור מן המצוה הוא מ"ולכתך בדרך" שרק בלכת דידך חייב, א"כ מסתברא שגם מצוה קיומית לא נחשב "לכת דידך", כמו שביארנו לעיל, א"כ למה שלא יפטר מלקיים שאר מצות. וההיא דאאע"ה י"ל דקבלת פני השכינה אף דבוודאי הוי דבר גדול אבל אין בו משום קיום מצוה, אבל עדיין צ"ע דלא הוי "לכת דידך".

קושיא מהגמ' על שיטת הגר"א ו'

אבל יש להקשות, דלפי דברי הגר"א ו' הנ"ל הוה מצי הגמרא לתת טעם אחר בצריכותא, והו"ל למימר דלהכי איצטריך קרא דובשכבך וגו' לאשמעינן שאף העוסק במצוה דרבנן, א"נ בהכשר מצוה נמי פטור מן המצוה, והא לא הוי שמעינן מקרא דמת מצוה, וצ"ע ג.

אפשר לקיים שניהם

והנה בעצם ההלכה דהעוסק במצוה פטור מן המצוה, מבואר בתוס' שם בסוגיא (ד"ה שלוחי) דהיינו דוקא באופן דטריד בה ואי אפשר לקיים שניהם, דאם יכולין לקיים שניהם אמאי פטורין, דאטו אדם שיש לו ציצית בבגדו ותפילין בראשו מי מפטר בכך משאר מצות, ועוד הוכיחו ממודר הנאה (נדרים לג, ב) דמחזיר לו אבידתו אע"פ דמהני ליה פרוטה דר' יוסף משום דלא שכיחא, ואי כל זמן שהאבידה בביתו מיפטר א"כ שכיחא היא, אלא ודאי לא מיפטר אלא בשעה שהוא עוסק בה וא"א לקיים שניהם. אבל הר"ן, האו"ז ובנו מהר"ח או"ז (סי' קפ"ג) חולקים על התוס' דפשטא דמלתא לא משמע כן, אלא אפילו ביכול לקיים שניהם פטורים.

ועל ראיות התוס' כבר תירצו הראשונים, דדוקא עוסק במצוה דפטור מן המצוה, ולא מקיים מצוה גרידא. ולעולם כל שהוא עוסק במצוה מיפטר אפילו ביכול לקיים שניהם.

ובביאור מחלוקתם נראה, דהדבר תלוי בעיקר גדר דין זה דהעוסק במצוה פטור מן המצוה, האם הוא פטורא מטעם אונס, או שהוא פטורא מעיקר דין קיום המצוה בזמן דעסיק במצוה אחרינא. דאי הוי מטעם אונס אזי פשיטא שזהו רק באינו יכול לקיים שניהם, אבל אי הוי פטור בעצם דינה אזי י"ל שאפילו ביכול לקיים שניהם שייך פטורא דעוסק במצוה.

אבל יש להעיר על דברינו, שהרי הבאנו דברי הריטב"א שאם עושה המצוה השנייה נחשב כדבר רשות. משמע שס"ל שהוי פטור לגמרי לא רק פטור של אונס, ובכל זאת סבר שרק היכא שא"א לקיים שניהם פטור מלעשות המצוה. וצ"ל לצדדים, שאלו הסוברים שאפילו בא"א לקיים שניהם עוסק במצוה פטור מן המצוה, ע"כ סוברים שיש כאן פטור ולא אונס, אבל אלו שסוברים שרק בא"א לקיים שניהם, יכולים לסבור שאין כאן אלא גדר של אונס, אבל יכולין גם לסבור שיש כאן פטור, אלא שרק היכא שא"א לקיים שניהם הוא דפטורים.

תשלומין לאונן

ובאמת נראה שנחלקו בזה הט"ז והש"ך, דהנה המחבר (יו"ד שמא, ב) כתב, מי שמת לו מת בשבת יאכל במוצאי שבת בלא הבדלה, ולא יתפלל ולא בבוקר קודם קבורה, ולאחר קבורה יתפלל תפלת שחרית אם לא עבר זמנה, אבל תפילת הערב לא יתפלל שכבר עבר זמנה, ולא דמי לשכח ולא התפלל ערבית שמתפלל שחרית שתיים, כיון שבלילה לא היה חייב להתפלל. ובט"ז שם (סק"ה) הביא מהדרישה שכתב מכאן היה נראה דה"ה למתעסק בצרכי ציבור וכיוצא בו, בזמן תפילה, שפטור מלהתפלל, ומתוך העסק עבר זמן אותה תפילה, שא"צ להשלימה בזמן תפילה שאחריה להתפלל שתיים, כיון שבזמן העסק היה פטור מתפילה כמו באבילות דהכא, דמה לי אונס דאבילות או עסק מצוה, ולדעתי הוא כ"ש דהא כשנתעסק בצרכי ציבור ג"כ עבד עבודת השי"ת.

והט"ז תמה עליו דהא כל שהוא אונס מקרי פטור מתפילה, ואפי"ה אמרו בהדיא, באונס, דמתפלל אח"כ שתיים, (כמ"ש באו"ח סימן קח). והש"ך בנקה"כ שם כתב ליישב קושית הט"ז על הדרישה, דדוקא באונס שחייב מן הדין אלא משום דאונס הוא פטור, אזי דינא הכי דמשלים אח"כ, אבל כשלא היה חייב מן הדין כלל, פטור אח"כ. הלכך בעסק בצרכי ציבור כיון דאינו חייב כלל מן הדין משום דהעוסק במצוה פטור מן המצוה לכן אינו משלים.

ונראה דנחלקו בחקירה הנ"ל, דהט"ז סבר דדינא דהעוסק במצוה פטור מן המצוה הוי פטורא דאונס, ואילו הש"ך למד שהוא דין פטור בעצם לא בגלל שאפשר לקיים שניהם.

[ב]

אונן שקיים מצוה

אונן בספירת העומר

הנודע ביהודה (מהדו"ק או"ח סימן כ"ז) נשאל במי שמת לו מת בלילה בספירת העומר, ובית הקברות רחוק מן העיר באופן שיהיה אונן כל הלילה ההוא ויום המחר, ומאחר שאונן פטור מכל המצות אם יבטל ספירת העומר מחמת אנינות הוא פסידא דלא הדר כל ימי העומר, ששוב גם בימים שלאחריו לא יברך על העומר. ובתשובתו שם העלה כמה סברות להתיר לו לספור לכה"פ בלי ברכה. ושוב וכתב, ואומר אני דעד כאן לא ידחו מפני אנינות אלא מצות הנוהגות

בשעת אנינות, שאז נראה שביטול המצוה הוא מפני כבוד המת, אבל שיבטל מצוה כמה ימים אחר קבורת המת זה לא נדחה מפני כבוד המת.

עוד כתב, שלכאורה איך נתיר לו לספור אח"כ שאר הימים בברכה, ואכתי מספק, הוא ברכה לבטלה שהרי אם הדין שהיה פטור בשעת אנינות לגמרי, ואפילו רשות אינו בידו, (והיינו לדעת כמה פוסקים שאונן אינו רשאי לקיים המצות), וא"כ מה שספר בו בליל האנינות לא עלה לו כלל וכאילו לא ספר דמי. וכמו שכתב המג"א (תרצו, טז) לענין מקרא מגילה, שאף ששמעה בציבור כשהיה אונן יקראנה שנית אחר הקבורה, מכלל שס"ל שלא יצא כלל בקריאת אנינות. ואפ"ה העלה הנוב"י שרשאי להמשיך בשאר הלילות עם ברכה, דכיון שבאותו לילה גופא אינו ודאי אלא ספק אי ספר או לא, שהרי הוא מחלוקת הפוסקים אם אונן רק פטור מכל המצות אבל רשאי להחמיר על עצמו אם ירצה, או דאפילו אם ירצה להחמיר על עצמו אינו רשאי, כמובא במחבר (יו"ד שמא, א) שני דיעות אלו, והוא באמת מחלוקת רש"י ותוס' (ריש פרק מי שמתו) דלרש"י רשאי ולתוס' אינו רשאי יעו"ש, והרי כל כה"ג מצינו לצרף את שיטת החולקים על הבה"ג גבי ספירת העומר וסוברים שאין הימים מעכבין זה את זה, ואפילו דילג על לילה אחת ממשיך שאר הלילות בברכה, ואע"ג שאנו מחמירין בדילג יום אחד שלא להמשיך לספור בברכה, מ"מ כל שיש עוד ספק מצרפינן לה להבה"ג לקולא, וכמ"ש הבי"י (סימן תפט) כי הא מלתא בשם תר"ה.

אבל עי' בשו"ת כתב סופר (או"ח סימן צט) שהביא דברי המג"א ותמה עליו דגם להסוברים דרשות הוא, איך יפטור ע"י שמיעת קריאת מגילה בשעה שהוא פטור, ואם קורא הוא כאינו מצווה ועושה. והא דכתב המחבר (סי' ע) די"א דרשות נתונה לאונן, היינו כשא"א לו לקרות ק"ש, שאח"כ כבר יעבור זמן ק"ש, אז רשאי לקרות והוא כאינו מצוות ועושה, אבל אם יש זמן אח"כ לא יצא אם קרא בשעת אנינות. ולכן תמה ג"כ על הנוב"י (הנ"ל) שסובר שאונן שסיפר באנינותו להך דעה דרשות הוא לאונן יצא בספירה זו, שלא חלה ולא הרגיש דדברי המג"א תמוהים.

אבל עיי"ש שרצה להצדיק דברי הנוב"י, דאולי ס"ל דכיון דגברא בר חיובא הוא וחכמים פטרוהו מחיוב והסירו מקרקפתיה חיוב מצוה, כדי דלא לטרדן ויתבטל מעסקי המת, אבל רשות בידו לעשות ואם הוא עושה מרצונו הטוב ומניח צרכי המת, ממילא הוא בשעת עשייה כמצווה ועושה, מאחר שמניח צרכי המת ועוסק בענין אחר והבן. רצה לומר שעכשיו שכבר הניח עסק המת ועוסק במצוה השנייה, כבר אין עליו הפטור של עוסק במצוה משום שאינו עוסק עדיין במצוה.

אונן שקיים מצוה האם יוצא בדיעבד

והנה יש לעיין בעיקר שיטת המג"א שאפילו בדיעבד שעבר וקיים האונן המצוה הוי כאילו לא קיים, עכ"פ למ"ד שאסור לאונן לקיים מצוות, דלכאורה אינו מובן, דהא אפילו לפי השטה שאסור לו לקיים המצוה, הוא בגלל כבוד המת וכמ"ש התוס' (ברכות יז, ב). [ובאמת במקום שאדרבה כבוד המת שיעשה האונן את המצוה, כבר מובא בפתחי תשובה (אות ט') סברא שיתחייב במצוה, יעו"ש שמדבר באשה שמתה ובניה היו אוננין והיה 'יארציט' של אימה, ואחיה רצו לעשות מנין בעבור היא"צ של האם, והשאלה האם רשאים האחים ליכנס לביה"כ להתפלל ולומר קדיש כדין יא"צ, והורה שם להתיר מאחר שגם המת הזה בעצם מחוייב בכבוד שעושים האחים האלו א"כ אין בזה פגם בכבוד המת, אבל קצ"ע שאפילו אם אין כאן משום כבוד המת תיפ"ל דלא גרע משאר עוסק במצוה, שהוא פטור ממצוה אחרת]. א"כ לכאורה אין כאן חסרון בעצם קיום המצוה, רק בכבודו של המת, וא"כ מהיכ"ת למימר שאפילו עבר וקיים המצוה ולא חש לכבוד המת שיחשב לגמרי כאילו לא קיים המצוה, הרי בגוף המצוה לא חסר מיד.

שוב ראיתי בשו"ת כתב סופר (הנ"ל) שכתב להסביר שלהסוברים דאסורא הוא לא יצא, משום דאיסורא קעביד, והוא כמצוה הבאה בעבירה, וגם משום אי עביד ל"מ.

ויותר נראה לומר שס"ל למג"א שאע"פ שמותר לו לקיים מצוות, אינו אלא כאינו מצווה ועושה, וס"ל שמי שעשה מצוה שאינו מצווה ואח"כ נתחייב חייב לחזור ולקיימה, ורק באונן למ"ד דמותר לו לעסוק במצוות, אז לגבי מקרא מגילה נחשב מחוייב בדבר ממש, והטעם משום שס"ל להמג"א שחיוב מ"מ הוא לפני הקבורה, (כמ"ש שם) אז עכשיו אינו מחוייב לעסוק בקבורת מתו. וכן מבואר בלשונו, "דהא עיקר דמקרא מגילה קודם להמת וא"כ חייב במקרא מגילה", והיינו כנ"ל שהיות ויכול לקיים מצוות אחרות, ועכשיו אינו יכול לקיים מצות קבורה משום שמקרא מגילה קודם, א"כ הוא חייב במ"מ ולכן פשוט שאינו חייב לחזור ולקרותו. אבל למ"ד שאסור לאונן לקיים מצוות, אז לדידיה אפילו אם עכשיו אינו יכול לקבור המת, משום דמ"מ קודם, אבל עדיין פטור ממ"מ משום כבוד המת, ולכן חייב לחזור ולקרות מ"מ.

ולפי"ז יש לדון גם על דברי הגו"ב, דלדברינו זה שהמג"א אמר שאינו חייב לחזור ולקרא אינו אלא במ"מ שכבר התחייב משום שאינו יכול לקבור המת לפני מ"מ, אבל זה לא שייך לספירת העומר.

עוסק במצוה שעשה מצוה אחריתי

המחבר (או"ח תעה, ה) פסק שמי שאכל כזית מצה והוא נכפה, בעת שטותו, ואח"כ נתרפא חייב לאכול אחר שנתרפא, לפי שאותה אכילה היתה בשעה שהיה פטור מכל המצות. וכתב המשנ"ב (ס"ק לט) ר"ל שהיה אז בכלל שוטה ואינו איש.

וכתב ע"ז השעה"צ (לט) לאפוקי שומר אבדה או משמר המת אף דהוא גם כן פטור אז מכל המצות, [ואפילו יכול לקיים שניהם, אם צריך לטרוח אחר זה, לדעת כמה פוסקים, וכדלעיל בסימן ל"ח עיין שם], אם אכל מצה אזי יצא ידי חובתו, דהוא איש, אלא שאז לא חייבתו התורה מפני שהוא עוסק במצוה אחרת. הרי לן שלהלכה פסק המשנ"ב ששפיר קיים המצוה בדיעבד, ודלא כהמג"א שנוקט שרק במ"מ שהתחייב, (כנ"ל) אז יצא אבל בלא"ה חייב לחזור ולקרות.

ברכה לעושה מצוה כשיש פטור של עוסק במצוה

ממשיך השערי ציון, שמכל מקום מסתפקנא אם יוכל אז לברך ברכת אכילת מצה אקב"ו וכו' כיון שהוא אז אינו מצוה על זה. וצ"ע שכבר הבאנו דברי מהר"ח או"ז שיכול לברך מידי דהוי אנשים במצות עשה שהז"ג, א"כ מה הספק של השערי ציון.

ונראה שתלוי בב' טעמים בראשונים למה נשים מברכות על מצות עשה שהז"ג, שלפי הר"ן הטעם הוא משום שאנשים נצטוו, והנשים מקבלות שכר, וכבר הקשה עליו הגרא"ו (קו"ש קידושין לא, א) למה צריך ב' הטעמים.

ונראה שכוונת הר"ן היא, שאם אשה אינה מקבלת שכר אז אין לה שום שייכות להמצוה א"כ בוודאי אינה יכולה לברך, אלא דאכתי קשה איך היא יכולה לומר "וצונו", על זה תי' הר"ן שאחרים מחויבים במצוה זו, ולכן אין הכוונה ב"וצונו" שהיא נצטווה, אלא ש"אנחנו" ככלל ישראל נצטוינו, וגם היא חלק מהכלל. א"כ ה"נ בעוסק במצוה הוא מקבל שכר ואחרים נצטוו.

אבל הגרא"ו מביא שם שהראב"ד בתו"כ (פרשת בחוקותי) מפרש שהמצוות ניתנות לאנשים כחובה ולנשים כרשות, ר"ל שממילא אפשר לומר וצונו משום שגם להן ניתנה המצוות, אלא שלהם ניתנה כרשות. וכ"ה בחידושי הרמב"ן (קדושין לא, א) וז"ל ואם תאמר היכן צונו כדאקשינן (שבת כג, א) לענין נר חנוכה, כיון דרשות דמצוה הוא, **והקב"ה צוה במצוה זו לאנשים חובה, לנשים רשות, צונו קרינא ביה.**

ולפי"ז י"ל שבעוסק במצוה לא ניתן לו כרשות, אלא שפטור לגמרי, א"כ א"א לו לברך. אבל עדיין צ"ע דלכאורה מבואר מהשיטה שאונן מותר לו לקיים מצוות, שכל עוסק במצוה מותר לו לעסוק במצוה השנייה רק שאינו מחויב, (ודלא כהריטב"א דהוי כדבר רשות וממילא אסור לעזוב מצוה אונה ולעסוק בשנייה), א"כ לכאורה אינו שונה מנשים.

ואם נאמר כסברת הכת"ס שאם כבר הניח מצוה ראשונה אז חייב בשנייה, אז נר' שגם יברך, וצ"ע.

אונן להוציא אחרים ידי חובתן

שמעתי סיפור באונן בעל תוקע ובעל תפילה ששאל מרן הגריש"א זצ"ל האם יכול להוציא הציבור, ואח"כ שלח לו שליח שלא יתקע ויתפלל בפני העמוד. ויש להסתפק אם כוונתו שלא יכול להוציאם משום שאינו נחשב כמחויב בדבר, או משום שאינו מחויב בערבות כמו שאינו מחויב בכל מצוות.

והנה ראיתי בספר מקראי קודש (פסח ח"ב סי' לג) שמביא דברי המאירי (ברכות יז, ב) שכתב שיש מפרשים שאונן שפטור מלברך שאם מברכה לא יצאו אחרים אחר שהוא פטור ממנה, ומ"מ נראה לי דבדיעבד מיהא יצאו.

ועי"ע בשו"ת מהר"ח אור זרוע (סימן קפג) אחרי שמאריך להוכיח שעוסק במצוה פטור אפילו אם אפשר לקיים שניהם, כתב שלפי זה בחורים ההולכים ללמוד תורה פטורים מכל המצוות כל זמן שהם בבית רבם, כרב חסדא ורבה בר רב הונא שהיו פטורים כל זמן שלא שמעו הדרשה. ומ"מ אם ירצו לברך על הציצית ועל התפילין יכולין, מידי

דהוּו אנשים. שפסק ר"ת זצ"ל שהנשים יכולות לברך על כל מצות עשה שהזמן גרמא. ולהכי יוכלו להוציא בתקיעת שופר את החייבים, ולא אמרינן דלא אתי הפטור אפילו מדרבנן ויוציא את החיוב דכל ישראל עריבים זה בזה, וכדאמר בר"ה דכל הברכות אעפ"י שיצא מוציא. זאת אומרת שאע"פ שהם פטורים אבל עדיין יכולים אחרים מדין ערבות.

ועי' בפרמ"ג (פתיחה כוללת ח"ב סי' כט) שכתב להדיא שאם תקע הוציא הרבים ידי חובתם דמחויב קרינן ביה אלא עוסק במצוה אחרת, וכן משמר את המת וכדומה. עוד כתב שאם אין אחר רק הוא פשיטא דמוציא ומצוה דרבים עדיף.

ואולי כוונת הגריש"א מטעם זה שאבל אינו נוהג להיות ש"ץ ביו"ט, כמש"כ המשנ"ב (תקפא, ז) וז"ל אבל תוך י"ב חודש על אביו ואמו, או תוך שלשים על שאר קרובים, אסור לעבור לפני התיבה בר"ה ויוה"כ דהא דינם כרגלים לכל מילי... אכן בדליכא אחר לכו"ע מותר להתפלל אפילו מוסף.

אמנם כבר כתב המטה אפרים (תקפה, ז) שמותר למנות אבל לתקוע בשופר ולהיות ש"ץ אם כבר החזיק כמה שנים, או שהוא הגון ביותר. עוד צ"ע שהרי לכאורה אינו אונן ביו"ט, שאין מנהגינו לקבור מת ביו"ט, אע"ג שמותר ע"י עכום.

[ג]

עוסק במצוה לפטור ממצות צדקה

עוסק במצוה לפטור מלאו

בחכם צבי (סימן א') מבואר דכללא דעוסק במצוה פטור מן המצוה נאמר רק על עשה ולא על לא תעשה, שהעוסק במצוה אינו רשאי לעבור על לא תעשה רק שפטור מקיום עשה. והקשה בספר נחלת יעקב עה"ת פרשת ראה, והגרא"ו בקובץ שעורים (בבא בתרא אות מח) מהמבואר בבבא בתרא שם בתוס' (ח, ב) דבצדקה איכא לדינא דכופין, ואע"ג דכל מצוה שמתן שכרה בצדה אין ב"ד כופין עליה, שאני צדקה שיש בו לאו דלא תאמץ את לבבך כו' ע"ש. וקשה שהרי בגמרא מבואר דגבי צדקה איתא לכללא דהעוסק במצוה פטור מן המצוה, וכדאמרינן גבי שומר אבידה דהוי שומר שכר לרב יוסף דמיפטר מלמיתב רפתא לעניא משום עוסק במצוה, והרי גבי לאוין לא אמרינן כלל זה. ותיריך הגרא"ו (והדברים מבוארים גם בשואל ומשיב כרך א' ח"ב סי' קעד), דבצדקה הלאו תלוי בהעשה, ואי מיפטר מהעשה ממילא ליתא נמי ללאו, וזהו כעין דברי הרמב"ן בקדושין (לג, א), ויסוד הדברים יבוארו בסמוך.

נשים במצות מעקה

הנה איתא בקדושין (לג, א), ת"ר איזוהי מ"ע שהזמן גרמא כו' ואיזוהי מ"ע שאין הזמן גרמא מזוזה מעקה אבידה ושילוח הקן, ובתוס' הקשו הרי בכל הני איכא נמי לאו, וא"כ איך יהו נשים פטורות אפילו אי הוי זמן גרמא והא השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה. יעו"ש בדבריהם שהביאו בשם י"מ דנפ"מ לעשה דוחה ל"ת, דאי אינן מוזהרות על מ"ע שאין הזמן גרמא רק בלאוין אזי אם יהיה עשה אחר כנגדו נימא עדול"ת, אבל השתא שמוזהרות אף בעשה שאין הזמן גרמא שוב איכא כנגדו עשה ול"ת ואין עשה דוחה ל"ת ועשה.

נשים במצות עשה דיו"ט

והביאו תוס' שם, מהר"ר יוסף מארץ ישראל, שהקשה על זה מהא דקיי"ל דאין שורפין שמן שריפה ביו"ט, משום דיו"ט עשה ול"ת הוא ואין עשה דוחה ל"ת ועשה, והשתא אשה שאינה מוזהרת בעשה דיו"ט דהוי מ"ע שהזמ"ג תוכל להדליק בשמן שריפה ביו"ט, ואין לומר דאה"ג, דהא לא אישתמיט תנא דאמר הכי. ובעל כרחך צ"ל דנהי שאינה מוזהרות בעשה מ"מ מאחר וסו"ס הוי לאו שיש עמו עשה הרי אף הלאו אלים יותר ואין עשה דוחה אותו, וממילא גם אשה אע"ג שאינה מוזהרת על העשה שהזמ"ג, מ"מ לא אמרינן דהעשה דוחה ל"ת דהלאו יותר אלים.

[ואגב, מבואר בתוס' דהא דאין עשה דוחה ל"ת ועשה הוא משום שהעשה מאלים הלאו ולעולם הלאו אינו נדחה, ודלא כדברי תוס' (חולין קמא, א) בשם הריב"א, דהעשה באמת דוחה הל"ת אלא דנשאר העשה, ואמרינן מאי אולמיה האי עשה מהאי עשה.]

והרמב"ן תירץ קושית התוס' דנהי דבכל הני כמעקה ואבידה כו' איכא נמי ללאו, מ"מ הלאו בא לחזק העשה וממילא תלוי בהעשה, ואילו לא היו מוזהרות בעשה אף בלאו לא היו מוזהרות. וממילא ה"נ בכללא דהעוסק במצוה פטור מן המצוה גבי צדקה, נהי דאיתא לאו בצדקה נמי, מ"מ הלאו תלי בעשה, ואי מיפטר מהעשה מטעם עוסק במצוה כו' ממילא ליתא נמי ללאו.

וכתב הגרא"ו שם, דכל תירוץ זה י"ל רק אי נימא דגדר עוסק במצוה פטור מן המצוה ענינו שהוא פטור ממנה לגמרי, ואף אם יקיימנה לאחרת לא יצא יד"ח וצריך לחזור ולקיימה, אבל אם נאמר שאינו פטור ממש רק שהוא כמו אנוס מלקיים האחרת, ואם עמד וקיימה לאחרת יוצא בה, א"כ אכתי מצות צדקה רמיא עליה ואיכא נמי לאו, והדרא קושיה לדוכתה הא דמבואר בגמרא דאמרינן גבי צדקה לכללא דהעוסק במצוה פטור מן המצוה.

ובאמת דיש לדון בדבריו, דמאחר וסו"ס הלאו תלוי בעשה, ויש לו היתר מצד העשה לעוזבה ולא לעשותה, א"כ י"ל שממילא גם הלאו לא מצי לחייבו ודוק.

לאו שעובר בשוא"ת

עוד תי' הנחלת יעקב דזה שאמרינן שעוסק במצוה אינו יכול לעבור על איסור, היינו איסור שעובר בקום ועשה, אבל איסור שעובר בשב ואל תעשה, כגון צדקה שפיר נפטר ע"י עסקו במצוה. וכן תי' בקו"ש (הנ"ל).

אונן בב"י וב"י

כדבריהם כותב גם הפרמ"ג (פתיחה כוללת חלק ב אות כח) וז"ל ויראה אונן בערב פסח מחצות עשה תשביתו, או בחול המועד פסח לאו דבל יראה, אונן אין מוזהר עליה, דכל שאין בקום ועשה עובר על דין תורה אעפ"י שעובר בכל יראה בכל שעה אין מחויב לבער, דעוסק במצוה ומפני כבודו של מת. ונפקא מינה טובא במת לו מת ביום טוב אחרון דיתעסקו ישראל והוה אונן והיה לו אז חמץ, לא עבר על כל יראה ולא הוה חמץ שעבר עליו הפסח, הא עובר אף בשמיני אסור.

עני שהוא רעב או ערום

הנחל"י תי' דהלאו שייך רק אם העני הוא ערום או רעב, ואז באמת אין פטור של עוסק במצוה. עוד נ"מ כ' הנחל"י דבעני שהוא ערום או רעב אין פטור של חומש, דרק במצות עשה יש דין של המבזבז אל יבזבו יותר מחומש, אבל בל"ת הדין שחייב לתת כל ממונו כדי שלא לעבור. אבל כבר העירו שברמב"ם בפיה"מ ריש מס' פאה כ' בפירוש שאפילו ברעב וערום אין חיוב יותר מחומש.

והטעם נר' שס"ל דהחילוק בין עשה ול"ת אינו ב"שם" עשה ו"שם" ל"ת, אלא באופן העבירה, דהיינו שאם עובר בשוא"ת אז יש דין עד חומש, אבל אם עובר בקום ועשה אין דין חומש. ולכן כאן אע"פ שעובר בלאו אבל היות ואינו עובר אלא בשב ואל תעשה, אינו חייב לבזבו יותר מחומש. ועי"ע בחי' הרשב"א (ב"ק ט, ב) דכן מבואר שם. (וע"ע בפתחי תשובה והגהת הגרע"א יו"ד סי' קנו').

מצות עשה שעוברים בקום ועשה

עכשיו נדון על מצות עשה שעוברים בקו"ע, האם יש פטור עוסק במצוה. והנה הפרמ"ג (א"א תרמ, י) דן האם אונן פטור מסוכה. הצד לחייבו הוא דרק ממ"ע שעובר בשוא"ת נפטר, אבל כאן הרי עובר בקום ועשה שאוכל חוץ לסוכה.

[ועי' בספר הל' חג בחג (הלכות סוכה) שמדמה את זה להא דכתב המג"א (תרמ, ג) שאסור להאכיל לקטן חוץ לסוכה מצד ספיייה בידים, ע"כ צ"ל שאכילה חוץ לסוכה נחשב לקום ועשה. ולענ"ד אין כאן דמיון דאפילו אם נחשב כשוא"ת, אבל עכ"פ עובר הקטן באיסור, וממילא אסור להאכילו בידים.]

ועי' במשנ"ב (שם ס"ק ל"א) שהבכורי יעקב מצדד להקל, והטעם שהרי הסיבה שאונן פטור ממצוות הוא משום שעוסק במצוה פטור מן המצוה, היינו שעיסוקו במצות קבורה פוטרו מלעסוק במצוה אחרת, משום שאם יעסוק במצוה שנייה יבטלו מלקיים מצותו, א"כ לא שנה אם עובר בשוא"ת או קו"ע, סוף כל סוף ע"י עיסוקו בסוכה יבטל ממצות קבורה המוטלת עליו. ועי"ש שמביא ראייה נפלאה, שהרי שם בסוכה כתוב שחתן וכל שושבינו פטורים מן הסוכה, והטעם דעוסק במצוה פטור מן המצוה, הרי לן להדיא דהפטור של עוסק במצוה פטור גם ממצות סוכה, אלא ע"כ שלא משנה אי הוי שוא"ת או קו"ע.

ועי"ש עוד דתולה בשאלה האם אונן חייב ליטול ידים, דגם כאן יש מצות עשה (מדרבנן) אבל עובר בקו"ע. ועי' בשעה"צ שמביא דברי הברכי יוסף (יו"ד סי' שמא) שבאמת חייב ליטול ידיו.

אכילה חוץ לסוכה קו"ע או שוא"ת

בעיקר הדיון האם אכילה חוץ לסוכה נחשב שוא"ת או קו"ע, נחלקו בזה הפנ"י ורע"א. דעת הפנ"י כהפרמ"ג, אבל הגרע"א בסוכה (שם) הוכיח מעיקר הדין שעוסק במצוה פטור מסוכה שביטול מצות סוכה לא נחשב ביטול בקו"ע אלא שוא"ת. והטעם שאין איסור לאכול חוץ לסוכה אלא שיש חיוב שהאכילה שלו יהיה בסוכה. א"כ מי שאוכל חוץ לסוכה אינו עובר אלא בשוא"ת היינו שאין אכילתו בסוכה. א"כ אפילו אם אונן חייב במ"ע שעובר עליו בקו"ע כאן פטור.

כמה חייב להוציא בשביך סוכה

כתב הפרמ"ג (א"א תרמ, טו) שמי שבא בדרך לסוכת חבריו או בין עכו"ם, ורוצים ממון הרבה בשביל סוכה, עיין סימן תרנ"ו [בהגה] מצוה עוברת אין צריך לבזבז ממון רב. וי"ל שב ואל תעשה, וסוכה קום ועשה אוכל באיסור, כמו שכתבתי לעיל [אות י], עיין פני יהושע בחידושו לסוכה (כה, א). וי"ל כתדורו, וכל מה שעושה בדירה יעשה כן בסוכה, ודבר מועט ממון יתן, והבן.

עיין אליה רבה (ס"ק כג) מה שכתב שהולכי דרכים פטורים גם בלילה הראשונה. וכתב הפרמ"ג שצ"ע דצריך להמתין בלילה א' כמו גשמים להפסיק עכ"פ, וכל שכן דאף בגשם גופא קיימא לן חייב כזית, מכל שכן דאין רשאי לילך בלילה א' חוץ לעיר. ורש"י סוכה כ"ו [ע"א ד"ה הולכי], כשאינו יום טוב, בחול המועד, יע"ש, וצ"ע כעת: